

BEVEZETÉS. A JEGYZET TÁRGYA, CÉLJA, SZEMLÉLETE

A világképek, a tudás-, majd az eszmerendszerek differenciálódása óta a hiedelemről való beszélés az emberiség legállandóbb, legmakacsabb episztemológiai diskurzusa. Ez a diskurzus mindvégig hiedelemellenes magatartást követett. S paradox módon mégsem szüntette meg a hiedelmeket, hanem épp ellenkezőleg, újabb és újabb hiedelmeket termelt. A hiedelem együtt haladt a tudással. Illetve, félreértés ne essék, a hiedelem maga is tudás. Megfelel minden olyan elvárásnak, amit a tudással szemben támasztunk: a világot teszi érthetővé, az embernek szüksége van rá, mindig, korszakról korszakra megújul.

Ma már világos(abb)an látjuk, hogy miért ennyire életképes, rugalmas a hiedelem. Az egyik magyarázat az emberi gondolkodás előítéletes természete, a másik pedig az emberi identitásépítés stratégiája. Ami más és ami a másé, más korszaké, más kulturális csoporté, más korosztályé, ami a másiké, azt az ember hajlandó előítélettel kezelni. Az előítélet, a másság megbélyegzésének kézenfekvő formája az, hogy hiedelemnek minősítsünk valamit.

Hiedelmé csak a másik embernek van. Aki hiedelemről beszél, ahhoz a hiedelem gyanúja a legkisebb mértékben sem férhet. Illetve, akiről beszél, az valamiért elmarasztalható, mert hiedelmei vannak, mert hisz valamiben. A hiedelem tehát mindig egy másik mikrouniverzumhoz tartozik, egy aszimmetrikus viszonyt jelenít meg. Továbbá a hiedelem mindig a múlt, a volt, a letűnt, amiről a jelen magas bástyái mögül immár fölényesen lehet nyilatkozni. Illetve a hiedelem a modernnel, a tudományossal, a technikával szemben az elavult, a primitív, a tökéletlen.

Bár a hiedelmeken mindig túllépni akarunk, embertársainkat felvilágosítani törekszünk gondolkodásuk és viselkedésük irracionális motívumairól, valójában a hiedelmekre szükségünk van. Minden kor, minden csoport, minden egyén identitása részben a hiedelemről való tudás alapján szerveződik. A jelen és a múlt mítoszát/ellenmítoszát, a tudomány, a szakszerűség tekintélyét megteremtő, a másságot megkérdőjelező/mitizáló nyilvános diskurzusnak, legtöbbször a hatalom játékszabályait követő processzusnak számtalan rítusát és eseményét ismerjük. A tudás különféle formáinak kiosztása, minősítése folyamatosan állít elő tekintélyes és marginális pozíciókat. A történelem fordulása minden esetben legitimizál és delegitimizál értelmezési stratégiákat.¹ A társadalmi diverzifikálódás minden esetben a „társadalmi egyenlőtlenségek újratermelését”, a társadalmi egyenlőtlenségek újraszervezését hozza magával a mentális reprezentációk területén is. A középkor nagy mágusainak, Albertus Magnusnak, Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheimnak a biográfiájában még megvannak mindazok a motívumok, amelyekkel a

¹ A rendelkezésünkre álló számtalan cím közül szinte önkényesen emeljük ki Kulcsár Zsuzsanna művelődéstörténeti tanulmányainak gyűjteményét, amelyek a tudás ellentétes minőségekre való átfordulását, a tudásnak a kollektív életet szabályozó, „botrányceltő” hatását bizonyítják (Kulcsár Zs. 1978).

koruk csodálatát fejezte ki irántuk. Nemesi családból származtak, egyetemi tanulmányokat folytattak, a teológiai tanulmányok értelmezői voltak, az egyház, az egyetem, a fejedelmek szolgálatában álltak, tanításaikat a fiatalok tömege hallgatta. Agrippának azonban már nincs módjában tiszteletben meghalni. 1484-től² újraíródnak a biográfiák, a ránk maradt vizuális megjelenítéseken a mágus környezetéből eltűnnek a könyvek, a laboratóriumok, az íróasztalok. Helyükbe szenny és rendetlenség kerül. 1428-tól megkezdődik a boszorkányok pere s ezzel együtt egy sajátos tudásrendszer kompromittálása, a nyilvánosság szintje alá kényszerítése, művelőinek kriminalizálása. Ebben a látványos és részleteiben indulatos processzusban a hatalom elosztása történt meg. A megyei és helyi hatóságok, az egyház, az orvos és a tudós felségterületként vette birtokba a tudást, az igazságszolgáltatást, a lélek gondozását, a test kezelését.³ A fény százada újra állást foglalt a racionalizmus egyedül üdvös volta mellett. Manifesztumai, termékei láthatatlanná tették egy másik gondolkodási paradigma bizonyítékait. A tudás optimizmust, diadalérzetet árasztott. Európa mint „forró társadalom” a gondolkodás linearitása és optimizmusa mellett kötelezte el magát.⁴ A tudomány gyors fejlődést ígért, az embert alapvetően érdeklő kérdések megválaszolását. Az európai elit életvitelében láthatóvá vált az eljárási racionalitás, az ész szituálizálása. Mindaz, ami nem kötődött szorosan a mindennapi praxishoz, átvonult a művészetbe.⁵ Valamint az irracionalitás, a babona, a hiedelem gyűjtőmedencéjébe. Elképzelni ezt a folyamatot a számítógépek Delete billentyűjének működése alapján lehetne. A kivágott fájlok a szemétkosárba kerülnek, s mindaddig ott maradnak, amíg a számítógép gazdája végleg eliminálja onnan is.

A fenti példa azonban mégsem jó. Azt sugallja, hogy a hiedelem leválasztható a nem-hiedelemről, hogy a hiedelem elválasztható a tudás, a hit egyéb formáitól, a tudománytól, a vallástól, a társadalmi gyakorlattól. Hogy a hiedelemről ez a meggyőződés él, azzal magyarázható, hogy maga a hiedelemkutatás is így izolálta és írta le. Azt, ami a kutatásra kiválasztott egyén életében organikusan egymáshoz kapcsolódik, a kutató önkényesen választotta külön. Pedig tulajdonképpen már Bronislaw Malinowski leszámolt a mágia–vallás–tudomány fejlődésvonalal. Mondván, hogy e tudatformák egymással párhuzamosan élnek, mert eltérő funkciókat vállalnak fel (B. Malinowski 1925/1948). A fenti példa azt is sugallja, hogy a hiedelem csökkent értékű tudás. Pedig ez aligha van így. Igaz, a gépnek, a számítógépnek és talán az állatnak sincsenek hiedelmei. Az embernek viszont szüksége van rájuk. Annak az embernek, aki vállalja álmait és reményeit, vállalja a depresszióját, érzelmeit és a félelmeit, vállalja a tévedéseit, kudarcait, bűneit és bűnhődéseit. Az ember

² Az évet Ioan Petru Culianu jelöli ki választóvonalnak (I. P. Culianu 1984/1994).

³ A középkori mágikus tudás elleni összefogásról: R. Muchembled 1994/1997.

⁴ A „forró” és a „hideg” társadalom kategóriáját Claude Lévi-Strauss használja a hagyományos értelmezési sémákat elvető, dinamikus társadalmak, *kumulatív kultúrák*, illetve a hagyományos értelmezési sémákat tiszteletben tartó és ezért stabil, stagnáló társadalmak, *stacionáló kultúrák* megnevezésére (C. Lévi-Strauss 1952/1987).

⁵ E kérdésekről lásd: E. Husserl 1936/1998; J. Habermas 1988/1993.

a hiedelmei felől érthető és értelmezhető. Olyanképpen, ahogyan a szociológus Marcel Mauss írta: „Mindig van egy olyan pillanat, amikor a fogalmakká nem kristályosodott, sőt szervesen nem is csoportosított tények tudománya a kupac tetejére kitűzi a tudatlanság lobogóját: »különfélék«. Ide kell behatolni. Az ember bizonyos benne, hogy itt vannak feltárandó igazságok: először is, mert tudjuk, hogy nem tudunk, meg azért is, mert élénk átérezzük, hogy milyen sok tény van.” (M. Mauss 1950/2004c: 425.)

Az utóbbi évek is gyakran bizonyították, hogy a netkultúra, az úrhajózás, a média is szükségét érzi a hiedelemnek. E-mail ládánkban olykor-olykor ismeretlen címről érkezett szerencselevelet találunk. Azzal a figyelmeztetéssel, hogy megkerülhetetlenül ettől függ életünk és jövőnk. Amennyiben új lapra mentjük, s hét, kilenc vagy tizenkét címre egy klikkeléssel elpostázzuk, mindent megtettünk a boldogságunkért. De ha nem, minden perspektíva bezárul előttünk. Hisszük, nem hisszük? Válaszolunk vagy nem? Arra mindenképpen jók ezek a levelek, hogy szembesítsenek önmagunkkal: azzal, hogy jövőnk van, hogy értékeink vannak, szeretteink vannak, áhítozunk valamire. Azt bizonyára már Lucien Lévy-Bruhl előtt is elmondták, utána mindenképpen sokan, hogy a Trobriand-szigetek lakóihoz hasonlóan sokan vannak meggyőződve arról, hogy a győzelemhez erőre, bátorságra és lőfegyverre van szükség, a halfogás végett csalit kell akasztani a horogra, a hálót ügyesen a vízbe kell vetni. De arról is, hogy mindehhez egyébre is szükség van, amit hol az ima, hol az amulett, egy szerencsét hozó gesztus biztosítani tud. Illetve, hogy az erő és a bátorság nem mindig vezet győzelemre, s hogy a finom csalira sem harapnak mindig rá a halak. Ezt tudta a 48 éves Ílán Rámón repülő ezredes is, Izrael első asztronautája, a Columbia úrhajó utasa, amikor 2003 elején az ürbe magával vitte a Bibliát és néhány szerencsét hozó kabalát. Dolly, a klónozott birka születése óta várható volt az első embermásolat elkészülte is. Az már a dolgok logikájához tartozik, hogy Éva megszületésének hírért Brigitte Boisselier biokémikus asszony 2002 karácsonyán tette közzé. A média menten találgatni kezdte, milyen lesz az új időszámítással kezdődő világ.

A tudomány–hiedelem csata valójában eldőlt. A felvilágosodás óta csupán erőltetett s főként megjátszott kísérletek történtek a hiedelmek rehabilitálására. Valójában hiedelmek vannak, a hiedelemnek szerepe van az egyén és a társadalom életében. A hiedelemnek mégsincs tekintélye, nincs fóruma, nincs fejedelme.

A jegyzet szerzője 1990-től egyetemi oktató. 1991-től vezet a hiedelemmel kapcsolatos tárgyat. Ez a tárgy éveken keresztül keretet teremtett a kultúra és a társadalom sajátos perspektívából való értelmezésére. Rendre merült fel a kutatástörténeti dimenzió, a mitológiával, a vallással, a történelemmel és a művészettel való rokonság és analógia, a struktúraszserűség, a szövegszerűség, a szöveg- és a történetmondás, a fikciószerűség, a megváltozott tudatállapot. Következésképpen, az etnológia szakos hallgatók mindenik évfolyama remélhetőleg más-más élménnyel távozott a kurzusról. Habár a témáról nem lehet mindenkit meggyőző módon egyetemi jegyzetet készíteni, a szerzőt ez a meggyőződés ösztönözte írásra.

Az a meggyőződés, hogy a hiedelem nem az emberi butaság kultúrtörténete; annyira fontos, hogy nem lehet nem beszélni róla, illetve nélküle nem lehet megérteni sem az

embert, sem a humán kultúrát. Nem lehet megérteni a tudomány történetét. Hiszen a hiedelem maga is meggyőződéssel vállalt tudás, akárcsak a tudomány. Általa könnyebb megérteni a vallást, a vallásos ember viselkedését. Mert a hiedelem is csak ott és addig létezik, ahol és amíg szükséges hinni benne. És könnyebb megérteni a művészetnek a csodával határos világát. Mert, ha belegondolnánk, nagyon meg kellene lepődnünk azon, hogy az ember mennyire természetes módon, mekkora precizitással ismeri, sőt tiszteli azt, aminek nincs valódi, anyagi formája, alakja, ami csupán percepció, konstrukció, reprezentáció: csak regény, csak film. Ha valaki azt állítja, hogy látja a transzcendens világ lényeit, az vagy hazudik, vagy beteg, vagy valóban látja azokat, és épp ebben különbözik tőlünk, akik nem vagyunk képesek erre. A kutató Lammel Annamária ezen kijelentését tartjuk a legmegfelelőbb kiindulópontnak a hiedelmek értelmezéséhez, az értelmezés szükségessége melletti érveléshez (Lammel A. 1999). Ugyanis a hiedelemértelmezésnek nem lehet célja a leleplezés, a hiedelem felszámolása, egyfajta népművelő szándék, mint ahogyan arra az áldott emlékeztű kutató, Nagy Olga ösztönzött beszélgetéseink alkalmával. Nem kevesebb a feladata, mint annak a megértése, hogy miért és hol van, mikor, hol milyen formában van, ahol van, miért nélkülözhetetlen, milyen szerepeket vállal fel. Milyen tudás a hiedelem, mennyiben hit, mennyiben megváltozott tudatállapot, kulturális betegség, mennyiben hagyományos és mennyiben modern, mennyiben racionális és mennyiben explicit, milyen médiumai vannak? Nagy kihívás úgy értelmezni a hiedelmet, ahogyan az értelmezi, aki igénybe veszi, akinek szüksége van rá. S ha beszélünk róla, lehetőleg ne úgy tegyük azt, ahogyan – sajnos – halálos beteg ismerősünkkel, idős hozzánk tartozóval. Ne sajnálattal, és ne tüntető toleranciával. Mert az, ha mi nem hiszünk a hiedelemben, nem kérdőjelezi meg annak létezését. Mint ahogy a vallás van, létezik az ateistáktól függetlenül, és a tudomány, a művészet létezik, még akkor is, ha nem mindenki vesz tudomást létezéséről.

A *hiedelem* a mitikus lények és a személytelen varázserő létezését tételező tudatforma és gyakorlat, és az ezekkel összefüggő tárgyak, szövegek, cselekvések és attitűdök rendszere. Ennek megfelelően két nagy területe a világkép (mitológia) és a hiedelemcselekvések (mágia). A hiedelemcselekvések típusai a serkentő, a rontó, a preventív, az elhárító mágia, a divináció (jóslás). A hiedelem mint értelmezési és mint cselekvési rendszer alkalmazásának legrelevánsabb területe az egyéni életvezetés (egészség, szexualitás, táplálkozás, a lélek túlvilági sorsa, divináció), a társadalommal, a transzcendenciával és a természettel való kapcsolattartás, a test és a háztartás, a gazdaság integritása, a szerencse, a munkavégzés (földművelés, állattartás, munkafolyamatok) eredményességének és hasznának biztosítása, a vallásos élet, a mindennapok, az ünnepek és az emberélet fordulójának rítusai. A hiedelemtudás egyik része általános ismeret, másik része informális szerepekhez (férfi, nő, specialista) kötődő kulturális tőke. Megnevezésére a 19–20. század során különböző terminusokat használtak (mitológia, ősvallás, hitvilág, babona, hiedelemvilág, néphit, hiedelemtudat, hiedelemrendszer).

A kultúra rendszerén belüli helyének, a vele szemben érvényben lévő társadalmi attitűdök kialakulásában jelentős szerepet játszottak a reformáció korától érvényben lévő,

a hit és a vallásos gyakorlat purifikálására irányuló egyházi rendelkezések, a 15–18. század között kibontakozott boszorkányüldözés, a 18. század racionalizmusa, a 19. századtól kiépülő népoktatás. Habár az újkortól kezdve az egyház, az oktatás, a tudomány felszámolhatónak vélte, a hiedelemrendszer olyan funkciókkal rendelkezik, amelyek a vallással és a tudománnyal párhuzamos tudatformává teszik. A hiedelemmel szembeni előítéletek felszámolására jelentős lépést tett a Visegrádon 1975-ben megtartott *A hiedelmek természete, szerveződése és szerepe a mindennapi tudatban* témájú konferencia (lásd: Frank T. – Hoppál M. szerk. 1980).

A *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák* egyetemi jegyzet tárgya a kultúra ezen sajátos területének ismertetése. S bár kézenfekvő lenne a magyar hiedelmek rendszerének bemutatása, a hiedelmek történetének összefoglalása, sajátosságainak komparatiztikai szempont szerinti kikövetkeztetése, a magyar hiedelemkutatás történetének áttekintése, a szerző ezt nem tartja, nem tarthatja céljának. Ilyen összefoglaló munkák készültek már.

Tekintve, hogy mindezen összefoglalások elérhetőek, jelen egyetemi jegyzet nem tér ki a bennük kifejtett tudománytörténeti eredményekre. A *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák* a hiedelemértelmezésnek azt a paradigmáját fejt ki, amely jelentős mértékben a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékén (ma: Intézet) született meg, 1990 után. Ez a paradigma alapvetően szociológiai és pragmatikai természetű. Azt hangoztatja, hogy a hiedelmek nem vizsgálhatók és nem értelmezhetők az őket igénybe vevő személyek nélkül, a hiedelemhasználat stratégiáinak és habitusainak, valamint kontextusainak ismerete nélkül. Épp ezért a jegyzet minden állítása mögött a romániai terepen frissen, az 1980-as évektől tett megfigyelések állnak. A szerző ezért érvényesítette a korábbi jegyzeteinek eljárását, ami az egyetemi jegyzetekre talán általában nem jellemző: az esetelemzések közlését. Ezzel kívánja szemléltetni, követhető és követésre ösztönző módon, hogy milyen gyűjtőmódszerrel és -technikával érhető tetten a hiedelem működése, milyen szakirodalmi apparátussal, milyen fogalomrendszerrel és milyen értelmezési-elemzési módszerrel lehet következtetést megfogalmazni. Ennek az eljárásnak a hátránya, hogy a következtetése nem általánosítható. Reméljük azonban, hogy az előnye annál nagyobb: láthatóvá teszi azt a környezetet és helyzetet, amelyben a hiedelem élő funkciót tölt be, logikus és explicit.

A jegyzet tárgya. Hogy röviden megnevezzük a vállalt feladatot, azt mondhatjuk, hogy a *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák* egyetemi jegyzet két tételt állít fel és tesz explicitté. Az egyik szerint a hiedelem biografikus funkcióval rendelkezik, olyan értelemben, hogy része az egyén életvezetési stratégiáinak, szerepet játszik az egyén elődeihez, kortársaihoz, környezetéhez való viszonyában. Valamint, a hiedelmek szerepet játszanak az egyén életpályájának alakításában, meghatározhatják annak fordulópontjait és minőségét. Ezért az életpálya narratív megjelenítésében, az élettörténetben, illetve ennek töredékeiben, az élmény- és az igaztörténetekben a hiedelmek látható módon szerepet kapnak. A másik tétel szerint a hiedelemről való beszélés a hiedelmek létezésének egyik formája. A hiedelemről való beszélésnek stratégiai, médiumai, finalitásai és kontextusai vannak.

Az elmúlt években a szerző irányításával ilyen témában történtek kutatások, készültek kutatási beszámolók, egyetemi záródolgozatok. A Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék archívumában 35 záródolgozat elemezte a romániai magyar társadalom hiedelmeinek funkcióit. A Kriza János Néprajzi Társaság adattárában közel 250 kutatási beszámoló van letétbe helyezve.⁶ A Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék hallgatóinak hiedelem témájú kutatásai folyamatosan láttak napvilágot a *Lenyomatok* című periodikában,⁷ a *Korunk* című folyóirat *Hiedelmek kora – korunk hiedelmei* tematikus számában,⁸ olyan kötetekben, mint az *Emberek, szövegek hiedelmek*,⁹ *A beteg ember*,¹⁰ a *Rontók, gyógyítók, áldozatok*.¹¹

A jegyzet célja. A jegyzet az előbb vázolt tételek kifejtése mellett a következő célokat vállalja fel: a hiedelmeknek a kultúra szerkezetében való elhelyezése; a hiedelemkutatás paradigmáinak bemutatása; a hiedelemről való beszélés terminológiájának összefoglalása; a hiedelem kutatásában és értelmezésében hasznosítható elméletek és módszerek bemutatása; a hiedelem funkcióinak, a hiedelem használati kontextusainak bemutatása.

A jegyzet elsősorban a kolozsvári, tágabban a magyar etnológia, valamint humán- és társadalomtudomány szakos diákok számára kíván oktatási anyag, olvasmány lenni. Ez motiválja a téma tematikai felbontását, az egyes fejezetek kulcsszavakkal való felvezetését, a következtetések fejezetenkénti összefoglalását, a kötet illusztrációkkal való ellátását. A magyar nyelvű akadémiai összefoglalásokban kifejtett kérdéseket – tekintve hozzáférhetőségüket – a jegyzet nem ismétli meg. A tartalmi vagy módszertani szempontból figyelemre méltó tanulmányokat, kutatásokat a jegyzet *Olvasmányok* címszó alatt kivonatban ismerteti.

Tankönyvben, egyetemi jegyzetben kevésbé honosodott meg az esettanulmány mint tudományos szövegtípus. Az elemzések jelen kötetben való előfordulását kutatás- és értelmezésmódszertani szempontok indokolják. A kutatásszervezés folyamatát kívánják szemléltetni a kutatási szándék megfogalmazásától kezdve az adatgyűjtésen, a források természetén, a forráskritikán, a szakirodalmi kontextusba való belehelyezésen, az elemzés módszerén keresztül a következtetések megfogalmazásáig. A szerző előszeretettel ajánlja a fiatal kutatók figyelmébe a strukturalizmus, a morfológia, a tartalomelemzés, a beszélés antropológiája, az esetelemzés módszerét.

⁶ A szakdolgozatok és a kéziratok jegyzékét Czégényi Dóra publikálta (Czégényi D. összeáll. 2012).

⁷ 2002 és 2008 között, a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság (KJNT) Kriza Könyvek sorozatán belül (a 12., 19., 23., 26–28. és 31. kötetben), a *Lenyomatok* 1–7. kifejezetten a fiatal kutatóknak biztosított publikációs lehetőséget, s ezáltal szakmai nyilvánosságot.

⁸ A kolozsvári *Korunk* című folyóirat XIV. évfolyamának 3. száma (2003). Lásd: Keszeg V. 2003a.

⁹ A néprajz szakos hallgatók tanulmányait tartalmazó kötet (Czégényi D. – Keszeg V. szerk. 2001).

¹⁰ A néprajz szakos hallgatók egyetemi záródolgozatait tartalmazó tanulmánykötet (Czégényi D. – Keszeg V. szerk. 2010).

¹¹ A néprajz szakos hallgatók egyetemi záródolgozatait tartalmazó tanulmánykötet (Keszeg V. szerk. 2012).

A diákok mellett a kötet mindenkihez szól, aki a népi, hagyományos kultúra, a világképek és a hiedelmek, a romániai magyar társadalom iránt érdeklődik. A kötet maximálisan használja a kolozsvári diákok által végzett kutatások következtetéseit. Ezért a jegyzet olyan szintézis, amely az utóbbi negyedszázad, a romániai magyar társadalom élő hiedelmeit foglalja össze.

A jegyzet szemlélete. A hiedelmeket a *rendszeresség elve* szerint kívánjuk láttatni. Egyrészt a hiedelmek szerveződnek rendszerbe; egy hiedelemeseményben a hiedelemelemek egymással komplementáris (egymást kiegészítő, egymással összekapcsolódó) és egymást kizáró viszonyban vannak. Másrészt, a hiedelmek más jellegű (generációs, etnikus) rendszerekkel állnak összefüggésben. A *kulturális relativizmus*, a *kulturális pluralizmus* a kultúrák sokféleségének, változatosságának, másféleségének elfogadására ösztönöz. Az énikus és az étikus nézőpontok, az etnocentrikusság és a policentrikusság együttes érvényesítése, a kulturális konszenzusok és előítéletek figyelembe vétele különösen fontos ennek a tárgynak az esetében. A kultúrák határainak a hiedelem általi átjárhatóságát, illetve az átjárás nehézségeit az intra-, az inter- és a transzkulturális kommunikáció vizsgálata teszi láthatóvá. A hiedelmek olyan különböző regiszterekre gondolunk, mint a nemesség, az értelmiség, a parasztság hiedelmei, a városi és a falusi hiedelmek. A *történetiség elve* esetünkben is azt jelenti, hogy a hiedelem – akárcsak a kultúra, a kommunikáció, a társadalom – történeti kategória. Hosszú időtartamban szemlélve alakulástörténete van, sőt mondhatnánk többes számban is, alakulástörténetei vannak. Ezeknek az alakulástörténeteknek pedig fordulópontjai vannak, korszakai. Az egyes korszakokon belül a hiedelmek sajátos konfliktusokat termelnek, sajátos feladatokat oldanak meg, bizonyos hiedelemstratégiák, -cselekvések tekintéllyel rendelkeznek, másokat elutasítanak vagy elfelejtenek. Vannak-e sajátos hiedelmei az úrutazás, a terrorizmus, az elektronikus kommunikáció korának? Igen, vannak. A történetiség elvével együtt számolunk azzal, hogy a hiedelmek *fejlődés-vagy hanyatlásnarratívákba* illeszkednek: a hiedelmeknek történetük van, amellyel a hiedelmet használók is számolnak. S bár egy felszínes feltételezés szerint hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a hiedelem gyakorlása visszaszoruló tendenciát követ, több eset arról győz meg, hogy az új élethelyzetek új hiedelmeket termelnek ki. Az azonban vitathatatlan, hogy a felszámoló életformák, foglalkozások hiedelmei kontextusuk megszűnésével együtt eltűnnek. Szintén a történetiség elvével kapcsolódik össze a jegyzet által szigorúan érvényesített másik elv, a *forráskritika elve*. Meggyőződésünk szerint a hiedelem értelmezése során kötelező visszalépni ahhoz a kontextushoz, amelyben a hiedelem funkcionálisan felhasználásra került. Meg kell tudni találni a hiedelemnek azt az értelmezését, amely az illető helyzetben érvényesült (M. Bloch 1949/1996: 61–97). A *párhuzamos különidejűség elve* a 20. századi antropológiai gondolkodás nagyszerű gondolata (W. Kaschuba 1999/2004: 151–152). Az eszmék, a gondolkodás evolúciós vonal szerinti felfogása mellett azt az evidens tényt nevezi meg, hogy különböző korokból származó, egymásnak ellentmondó eszmék, kulturális habitusok, világképelemek egymással párhuzamosan, kortársi viszonyban élnek, vannak használatban. Az új világkép, az új

eszmerendszer nem feltétlenül számolja fel végérvényesen az előző eszmerendszer teljes struktúráját. Annak elemei beépülnek az új eszmerendszerbe, esetleg jelentést, státust, funkciót változtatva. (Kifejti: M. Bloch 1949/1996: 32–60; T. Kuhn 1970/2000: 150–164.) A budapesti folklorisztikai iskolában meghonosodott *egyéniségkutatás* tudatosította, hogy a kultúra működését, (tárgy-, szöveg- vagy kapcsolati) formáját, jelentéseit és hatásait egyetlen keretben lehet érthető módon megfigyelni és leírni: az egyén gyakorlatának és életének keretében. A hiedelmek kulturális funkcióinak megértéséhez elengedhetetlen az enkulturalizáció, a kulturális adaptáció, az áthagyományozás formáinak leírása, azoknak az egyéni habitusoknak a megfigyelése, amelyek által az egyén ismétlődően alkalmazza a kultúrát. A *kulturális attitűdök* elve azt a meggyőződést érvényesíti, hogy a kulturális tények nem evidens módon léteznek, hanem az egyén bizonyos álláspontra helyezkedik velük szemben, valamilyen módon értékeli, bizonyos mértékben fogadja el őket, személyes bevonódása a kultúra egy regiszterébe sajátos. Az elfogadás és az elutasítás sávjának a következő állomásai vannak: feltételek nélkül elfogadja, egyértelműen elutasítja vagy közömbös vele szemben. (M. Sherif – C. W. Sherif 1948/1969; C. W. Sherif – M. Sherif – R. Nebergall 1965. Ismerteti: E. Griffin 1991/2001: 185–195.)

És végül, a szerző kifejezi azt a meggyőződését, hogy a kultúrát a *mindennapi élet* keretében lehet és kell értelmezni. Ha a kultúrát elválasztjuk a használati habitusoktól és rutinjaitól, az előfordulás kontextusaitól, lemondunk arról, hogy megértsük szerepét, jelentését és jelentőségét. Valamint azt a meggyőződését, hogy a *hagyományos jelleg* nem feltétlenül az ősiséget jelenti, hanem csupán azt, hogy olyan kultúráról van szó, ami használat, gyakorlás keretében kerül átvételre és átadásra. A hagyományozás dinamikus folyamatában folytonosan megtörténik az elutasítás, a revitalizálás, a szelekció, az aktualizálás.

Köszönet. A munka befejezése után a szerző megköszöni dr. Pócs Éva tanácsait, Czégényi Dóra és Jakab Albert Zsolt szöveg gondozásában, Plătică Mihai a fényképek minőségének biztosításában nyújtott segítségét.